

Vie, I.-K. L. (2024). Ungdomsbiografien og dens didaktiske potensial. I M. L. R. Tverbakk & T. Sommervold (Red.), *Tekster og lesere: Et nærmere blikk på ungdomstrinnet*. Fagbokforlaget (s. 107–124).

DOI: <https://doi.org/10.55669/oa350206>

6

Ungdomsbiografien og dens didaktiske potensial

Inger-Kristin Larsen Vie

Introduksjon

Litteratur som har en forankring i virkeligheten, fascinerer mange unge lesere (Olin-Scheller & Tengberg, 2012). Kanskje skyldes dette et ønske om en lesererfaring som involverer en følelse av autentisitet, eller det er et resultat av menneskers iboende interesse for andres liv. Imidlertid kan denne erfaringen overskygge refleksjoner over hva det er som karakteriserer slike tekster, og hvorfor de appellerer til unge lesere.

I denne artikkelen retter jeg søkelyset mot en sjanger som omhandler virkelige menneskers liv og virke, nemlig ungdomsbiografien. Biografien er en etablert sjanger og har inngått i skolens leseopplæring og barn og unges fritidslesing siden 1800-tallet, som kilde til både kunnskap og underholdning (Vie, 2020). Barne- og ungdomsbiografiers primære oppgave har vært å informere om et levd liv, men de varierte framstillingsformene i nyere barne- og ungdomsbiografier er med på å utfordre denne oppfatninga. Mange av de nyere biografienes kombinasjoner av narrative, sakpregede og visuelle framstillinger gjør det relevant å diskutere hva slags informasjon biografiene inneholder, og hvordan man gjengir et levd liv.

I det følgende utforsker jeg sjangeren og dens didaktiske potensial. Jeg gjør først rede for hva det er som karakteriserer ungdomsbiografier, med et

særlig fokus på den illustrerte biografien *Øverst på nazistenes liste: Historien om Moritz Rabinowitz* av Arne Vestbø (2014). Deretter diskuterer jeg hvordan ungdomsbiografien kan være utgangspunkt for samtaler om sakprosa og biografisjangeren i klasserommet.

Hva er en ungdomsbiografi?

Biografien føyer seg inn blant andre sakprosasjangre som insisterer på å gjenfortelle informasjon som har utspring i virkeligheten. En barne- og ungdomsbiografi kan sies å være «en gjenfortelling om et individs liv og virke i en gitt historisk periode. Gjenfortellinga formidles gjennom verbaltekst og bilder» (Vie, 2020, s. 12). At biografier omtales som gjenfortellinger, synliggjør biografens arbeid med å finne, bearbeide og gjengi et kildemateriale i verbaltekst og bilder. I møter med biografier får leseren et inntrykk av hvordan «a person navigates the extremes of success or failure, riches or poverty, happiness or sadness, innovative change or stagnant sameness, determination or aimlessness» (Zarnowski, 2003, s. 5). Et karakteristisk trekk ved flere nyere barne- og ungdomsbiografier er at de inneholder beskrivende og anekdotiske framstillinger av den biografertes liv og virke, som suppleres med ett eller flere fotograferte, tegnede eller malte portretter.

Hva er det som skiller ungdomsbiografiene fra barnebiografiene? Ifølge Svein Slettan (2014, s. 12) gjenspeiler ungdomslitteraturen en eller annen form for ungdomserfaring. Denne avgrensninga er ikke nødvendigvis så enkel når det gjelder biografien, fordi den vanligvis gjengir et helt livsløp. Imidlertid vil man finne eksempler på biografier hvor ungdomstida får ekstra mye oppmerksomhet, men som oftest er de fleste beskrivelsene tilknyttet barndommen og voksenlivet, når den biografertes drømmer og potensial realiseres.

Patricia A. Larkin-Lieffers (2010, s. 81) hevder at hvem den impliserte leseren er i sakprosalitteratur for barn og unge, tydeliggjøres gjennom hvor avansert teksten er å lese, og av evnen til å navigere seg fram i en tekst som ikke nødvendigvis har en lineær komposisjon. I noen ungdomsbiografier finner man komplekse komposisjonsstrukturer, og framstillinger som utfordrer leserens evne til å reflektere over kildenes troverdighet. I tillegg er ungdomsbiografier mer tekststunge enn barnebiografiene, og de løfter i større grad fram dilemmaer og utfordringer som hører ungdoms- og voksentilværelsen til. I enkelte biografier

kaller teksten på en leser som til en viss grad er kjent med den biograferte, og som greier å nærme seg informasjonen om den biograferte på ulike måter. I *Slipp meg – en bok om Henrik Ibsen* (Figueiredo, 2006) aktualiseres Ibsens forfatterskap gjennom en tematisk komposisjon, der nyere fotografier av tilsynelatende tilfeldige unge mennesker og sentrale historiske hendelser sidestilles med utdrag fra Ibsens skuespill. Den sparsommelige biografiske informasjonen om forfatterens liv kommer tidvis til uttrykk gjennom en utkledd Ibsen-skikkelse som beveger seg i nåtidens Oslo. Den øvrige verbalteksten består av tekstpassasjer fra flere av skuespillene, samt biografens refleksjoner over skuespillenes relevans. Leseren må navigere seg fram i det biografiske materialet på egen hånd.

På bakgrunn av overnevnte beskrivelser går det an å finne fram til omfanget av norske ungdomsbiografier som er utgitt de siste 20 årene. Det er i perioden 1. januar 2000 til 1. mai 2022 publisert 78 norske ungdomsbiografier.¹ Disse kan organiseres etter følgende kategorier basert på hvem biografiene handler om: idrettsbiografier (3), oppfinnerbiografier (10), forfatterbiografier (20), kunstnerbiografier (9), dyrebiografier (2), politikerbiografier (8), konge- og dronningbiografier (5), musikerbiografier (10), skuespillerbiografier (3), heltebiografier (2) og offerbiografier (6)². I motsetning til barnebiografier utgitt i samme periode er det sparsommelig med bilder i flere av ungdomsbiografiene. Men det finnes eksempler på biografier der det visuelle er framtrepende.³ Flere av de nevnte inngår i serier, deriblant IKON-serien (Gyldendal forlag) og «Historien om»-serien (Spartacus forlag), og noen har utkommet i forbindelse med jubileer, noe som illustrerer at biografier inngår i minnekulturer (Goga, 2007, s. 157).

Ungdomsbiografiens særlige egenskaper

I flere nyere norske barne- og ungdomsbiografier omtales den biograferte som et vanlig menneske med sine feil og begrensninger, noe som markerer

-
- 1 Jeg har brukt Nasjonalbibliotekets arkiver som utgangspunkt for denne innsamlinga av titler. Norske ungdomsbiografier omfatter biografier skrevet av norsk forfattere, utgitt i Norge.
 - 2 «Offerbiografier» er biografier som handler om mennesker som har vært gjenstand for mye motgang, som for eksempel jødiske ofre under andre verdenskrig.
 - 3 For eksempel Elefantmannen (Fiore & Hodnefeld, 2013).

at biografiens didaktiske funksjon har endret seg. Den biograferte er mer nøkternt framstilt enn tidligere, noe som muliggjør en større grad av identifikasjon for leseren (Goga, 2015, s. 76). Det er den biografertes evne til å skille seg ut og jobbe hardt for å nå sitt mål som bidrar til suksess. Det gjør ikke vedkommende fri for lyter. I *Historien om Kleopatra* (Nedregård, 2016) beskrives forholdet mellom Kleopatra og hennes søsken som komplisert og preget av misunnelse. Hun er «på ingen måte bedre enn sine brødre og søstre» og må være både «smart, sterk, dyktig – og noen ganger skikkelig slø» (s. 19).

Samtidig har det visuelle uttrykket fått mer plass i dagens ungdomsbiografier. Å utforske hvordan verbaltekst og bilder interagerer med leseren (Hallberg, 1982), er relevant for å forstå hva slags informasjon som blir formidlet, hvordan den formidles, og på hvilken måte leseren inviteres inn i teksten. Et karakteristisk sjangertrekk er anvendelsen av fotograferte, tegnede eller malte portretter (Vie, 2020, s. 80; Bjørlo, 2018). Portrettet gir leseren et inntrykk av den biografertes personlighetstrekk. I enkelte tilfeller kan det være viktigere for illustratøren at portrettet gjenspeiler den biografertes personlighet framfor en ytre likhet. I Ivo de Figueiredos biografi om Henrik Ibsen (2006) blir leseren utfordret til å reflektere over det fotografiske portrettets funksjon. Mens forfatterportrettene vanligvis avbilder den biograferte, fungerer portrettene i denne biografien som kommentarer til Ibsens verk.

Det malte, fotograferte eller tegnede portrettet utgjør ett av flere tegn på at den biograferte har eksistert, men er fotografens eller kunstnerens gjengivelse av den biograferte. Altså er den biograferte gjengitt gjennom andres fortolkende blikk, på samme måte som at leseren leser portrettet med sin forståelseshorisont (Gadamer, 2001). Gruppeportretter vil kunne gi et inntrykk av den biografertes plass og posisjon blant andre mennesker, være seg familiemedlemmer eller en skoleklasse, mens kunstnerportrettet kan gi innblikk i den biografertes arbeidssituasjon eller selvframstilling. Som de øvrige delene i biografien, har portrettet et tilbakeskuende preg. Ifølge Roland Barthes representerer særlig fotografiet det forgangne, noe som aldri vil kunne la seg gjenta: «I Fotografiet leder det som skjer aldri videre til noe annet: Fotografiet fører alltid det korpus jeg behøver tilbake til den kropp jeg betrakter» (1980/2001, s. 13). Den biograferte er avbildet på ulike tidspunkt i livet, enten i et fysisk møte med portrettøren eller er et resultat av illustratørens inntrykk og hukommelse. I *Elefantmannen* (Fiore & Hodnefeld, 2013) kombineres gamle fotografier, tegnede illustrasjoner og korte verbaltekster når Joseph

Merricks (elefantmannens) liv som «freakshow artist» og sykehuspasient beskrives. Flere av de visuelle bidragene er utdrag fra Merricks egne brev og portrettfotografier tatt på sykehuset, noe som sammen med portrettfotografiene gir en virkelighetseffekt. Imidlertid minner illustrasjonene leseren om at biografien bringer fortida inn i leserens nåtid.

Portrettene inngår i biografens komposisjonsmønster sammen med de anekdotiske og sakpregede framstillingene av den biografertes liv og virke. Nina Gogas analysemodell av sakprosalitteratur for barn og unge (2019) beskriver tre ulike komposisjonsformer: den kronologiske/lineære, den taksonomiske/romlige og den organiske/sirkulære. Disse komposisjonsformene kan tydeliggjøre hvordan informasjonen om den biograferte er ordnet. Biografien *Camilla Collett: født Wergeland* (Baugstø, 2013) preges av å ha en kronologisk framstilling av den biografertes liv, fra hun er barn til etter hennes død, der store deler omhandler barndom og oppvekst (kap. 1–11). Dette er en forholdsvis tradisjonell framstilling, og den er enkel å følge for leseren. Den taksonomiske innebærer en mer tematisk framstilling av den biografertes liv og virke, der forklaringer og beskrivelser dominerer. Biografien *Støv: en bok om Henrik Wergeland* (Figueiredo, 2008) er delt inn i fire deler, der den første («Mennesket») inneholder 37 tekststykker som beskriver Wergelands trettisjuårige liv. Del 2 («Skapelsen») består av utdrag fra forfatterskapet, del 3 («Messias») inneholder et leksikon av oppslagsord, og del 4 («Biografi») en tidslinje. Når liv og virke blir fortalt hver for seg, må leseren koble disse sammen. Leserens kan imidlertid la være å lese den biografiske delen, men i stedet konsentrere seg om forfatterskapet. En taksonomisk organisering gir leseren altså en større grad av valgfrihet.

Den organiske komposisjonsformen har en mer utforskende framstilling, hvor leseren selv må kombinere og vurdere informasjonen som presenteres. Framstillingene er drøftende og spørrende framfor konstaterende og summerende. I Jon Ewos biografi om Shakespeare (2003) hevder fortelleren at fordi det finnes så lite biografisk materiale om den store dramatikerens, så kan man bare antyde, stille spørsmål og løfte fram de historiene og mysteriene som allerede finnes. Dette framheves allerede i biografens peritekster, med overskrifter som «Sånn cirka William» og «Kanskje William var en annen?». I flere sammenhenger kommenteres biografens manglende tilgang til kilder: «Vi aner ikke om William skrek da han ble født. Om han hadde spesielle fødselsmerker eller om faren John var stolt» (s. 14). Beskrivelser av samtiden

og Shakespeares kretser blir viktige fordi disse er bedre dokumentert enn Shakespeares liv. Til sammen kan historiske dokumenter og de få kildene om Shakespeares liv bidra til mer kunnskap, men de er i like stor grad utgangspunktet for nye spørsmål. Leseren må reflektere over hvordan anekdotene og påstandene om hans liv kan forstås opp mot alle de ulike oppfatningene som finnes. En organisk komposisjon minner leseren på hvor utfordrende det er å gjengi et levd liv på en enkel måte.

Gogas analysemodell sier også noe om hvordan informasjonen i sakprosalitteraturen presenteres for leseren. Det handler altså om å synliggjøre hvilke teksttyper som er representert, være seg beskrivelser, forklaringer, dokumentasjon, eksemplifisering, fortelling, utforskning eller problematisering. I en ungdomsbiografi vil man finne kombinasjoner av gjenfortellinger, sakpreget informasjon og i enkelte tilfeller problematisering av denne informasjonen. Blant de ulike teksttypene er anekdoten hyppig brukt i barne- og ungdomsbiografier. Denne framstår som en kort fortelling, som gjengir enkelthendelser med et illustrerende poeng (Vie, 2020, s. 88). Det kan være barndomshendelser som har hatt en særlig betydning for den biografertes framtid, eller situasjoner som har til hensikt å framheve et karaktertrekk. Det er særlig det korte hendelsesforløpet, høydepunktet og anekdotens tydelige funksjoner som skiller den fra andre narrative framstillinger (Gross, 2006, vii). Anekdoten bekrefter det inntrykket som biografien ellers gir av den biograferte, eller den vil representere ny og tidvis overraskende informasjon om den biograferte (Gossman, 2003, s. 155). Anekdoten bidrar til variasjon og har en viss underholdningsverdi, samtidig som den ofte er lett å huske.

Til sammen kaller biografiens egenskaper på ulike leserposisjoner. Tar vi utgangspunkt i Gogas modell, vil ungdomsbiografien i varierende grad oppfordre leseren til å samle og koble informasjon og i enkelte sammenhenger være en medskaper, som i Ewos biografi om Shakespeare. I det følgende ser jeg nærmere på hvordan ungdomsbiografien *Øverst på nazistenes liste* (2014) av Arne Vestbø kan leses i lys av de sjangerteoretiske perspektivene som har vært omtalt så langt, hvordan den appellerer til ungdomsleseren, og hvilket didaktisk potensial den har i undervisningssammenheng. Min lesning konsentrerer seg først og fremst om framstillinga av den biograferte, samt de funksjonene som biografiens visuelle innslag får.

Øverst på nazistenes liste: Historien om Moritz Rabinowitz

Betydningen av biografiens peritekster

Øverst på nazistenes liste (Vestbø, 2014) handler om den suksessrike jødiske kjøpmannen Moritz Rabinowitz i Haugesund og hans skjebne under andre verdenskrig. Biografien er en av få som omhandler norske jøder, samtidig som den har noen trekk som særlig karakteriserer nyere, norske ungdomsbiografier. Den tilbaketrunkne fortellerinstansen og det til tider komplekse samspillet mellom verbaltekst og illustrasjoner henvender seg til en aktiv og moden leser, som utfordres til å reflektere over sitt eget liv i møte med et annet. At biografien retter seg mot en større målgruppe enn barneleseren, blir også antydnet i 2017-utgavens forord: «Barn og voksne, mediefolk, historikere og andre som arbeider med formidling av vanskelige emner i historien vår har trykket den [*Øverst på nazistenes liste*] til sitt bryst som et vellykket forsøk på å nå bredt ut og overvinne aldersgrenser» (2017, s. 7).

Den har en kronologisk komposisjon der vi følger den biograferte fra barndom til død, men både forord og etterord, samt plasseringa av bilder utfordrer tidvis denne kronologien. En kombinasjon av fotografier og tegnede portretter av den biograferte og hans familie og venner, samt avisutklipp og annonser, bidrar til utdypende informasjon og dokumentarisk forankring. De syv kapitlene skildrer bakgrunnen for og reisen til Norge og onkelens butikk i Bergen, hans tidlige talent for salg og etableringen av Rabinowitz' klesbutikker og familieliv, engasjementet for jødernes rettigheter på 1930-tallet og flukten fra nazistene, som ender med hans død i Sachsenhausen i 1942.

Biografien rammes inn av ei forside⁴, et forord, et avsluttende kapittel som kontekstualiserer Rabinowitz' liv, og et etterord der biografen reflekterer over egen skriveprosess. Allerede i møtet med peritekstene blir ungdomsleseren utfordret til å koble og utforske verbaltekst og bilder. Biografiens forside domineres av svart bakgrunn og en kollasj av gamle fotografier og tegnede

4 Biografien har kommet ut i flere utgaver, og i utgaven fra 2017 har biografien et annet omslag.

motiver.⁵ Kollasjen viser svart-hvitt-fotografier av Hitler og hakekorsflagget, deler av et skilt fra Rabinowitz' butikk og ei liste med varer fra en herrekonfeksjon, antakeligvis hentet fra en avisannonse. Alle disse fotografiene kan spores tilbake til de originale fotografiene, deriblant et fotografi tatt i forbindelse med en varemesse i 1935, der skiltet inngikk i Rabinowitz' utstilling av herreklær. Til høyre for lista ser man en tegnet skikkelse i halvprofil som sannsynligvis forestiller den biograferte. Streken er grov og enkel og får et lekent og moderne uttrykk mot de øvrige fotografiene. Biografens tittel i oransje i en grotesk skrifttype uten seriffer har samme farge som jødestjernen på brystet til Rabinowitz. Baksideteksten gir en beskrivelse av hva biografien handler om og hvem Rabinowitz var, men den gir også et innblikk i den biografertes ettermæle og biografens arbeidsmåte: «Etter krigen var det ingen i Haugesund som ville snakke om Rabinowitz. Forfatter Arne Vestbø begynte å lete i gamle aviser, bøker og brev og bestemte seg for å skrive en bok om ham.» Samtidig representerer fotografiene og illustratørens eget visuelle uttrykk et tidsspenn som minner leseren om det forgjengelige.

Innsidepermen består av et heldekkende fotografi av fulle skohyller, noe som skaper en forbindelse til Rabinowitz' karriere som kjøpmann, men assosiasjonene får en annen karakter når man etter endt lesing kommer til baksidens innsidepermer. Disse sidene dekkes av et svart-hvitt-fotografi som viser store hauger med gamle sko, som i neste omgang minner om fotografiene av de store kles- og skosamlingene som ble funnet i tyskernes konsentrasjonsleirer etter andre verdenskrig. Kontrasten mellom den første innsidepermen med fine sko på hyller og haugene med sko fra fanger er slående, og markerer et slags «før og etter» i den biografertes liv. Samtidig skaper de et fortolkningsrom for leseren, der leseren tvinges til å koble sammen informasjonen som disse bildene representerer.

Kombinasjonen av bilder og farger på biografens peritekster navigerer ungdomsleseren raskt inn i den historiske konteksten der handlingen utspiller seg. Tilegnelsen (en henvendelse til «Harry») fungerer som et frampek, og en motivasjon til å lese biografien videre: «Egentlig var det Harry som burde ha skrevet denne boka, men det kunne han ikke. I avslutningen får du vite

5 Det samme visuelle uttrykket (kombinasjonen av fotografier og illustratørens tegninger) finnes flere steder i biografien, som oftest i form av helsideillustrasjoner som innleder kapitlene.

hvorfor». På venstre side av teksten er det et svart-hvitt-portrett fotografi av det som vi kan anta er Harry – et lite barn på ca. 1–2 år. Tilegnelsen fungerer som et slags forord, som ifølge Gerard Genette vanligvis har et potensial til å motivere leseren til å lese boka (1997, s. 196–197). I denne sammenhengen vil man undre seg over hvem den lille gutten er, og hvorfor han ikke kan fortelle historien selv. Det er ikke bare leserens nysgjerrighet som vekkes i møtet med dette forordet. Leserens får også et visst inntrykk av biografens visuelle egenskaper. At portrett fotografiet av Harry har en (digital) ramme, opphøyer ham til en viktig person for den biograferte. Bildets falmete bakgrunn skaper assosiasjoner til et fortidig brev med et bilde – en hilsen fra fortida. Det er imidlertid ingen verbaltekst på papiret, og leseren vil kunne spørre seg: Hvem eier portrett fotografiet og brevet? Hvem er den opprinnelige mottakeren foruten leseren?

Framstillinga av Moritz Rabinowitz

Gjennom beskrivelser, dialoger, anekdoter, visuelle innslag og utdrag fra ulike kilder, blir ungdomsleseren bedre kjent med den biograferte. Kapittel 1 («Brevet fra Norge») starter med en dialog mellom den trettenårige Moritz Rabinowitz og mora om hans framtid. Den avgjøres idet Moritz mottar en invitasjon fra en onkel i Norge, som inviterer ham til å jobbe i butikken hans. Gjennom brevet og utsagn som «Denne rabbinersønnen er en spesiell gutt» og «Denne gutten kunne det bli noe stort av!» (s. 12), får leseren et tydeligere inntrykk av Moritz' karaktertrekk. Men biografen er ellers tilbakeholdende med personlighetsskildringer. Hovedfokuset er på hans karriere og relasjonene til de menneskene som får en betydning for hans liv og virke. Imidlertid får leseren mye informasjon om hva det er som karakteriserer jødedommen, og hvordan den praktiseres hos familien Rabinowitz. I så måte kan man si at biografien tidvis også har en taksonomisk komposisjon, men de ulike informative innslagene er bakt inn i den ellers kronologiske komposisjonen.

Reisen til Norge og den lovende karrieren framstilles som en sammenhengende tekst, avbrutt av demografisk og historisk informasjon (for eksempel forfølgelsene av jøder i Norge eller sosiale forhold i datidas samfunn) som kontekstualiserer den øvrige fortellinga om hans liv og virke. Disse beskrivelsene underbygges av et forholdsvis omfattende utvalg avisutklipp og fotografier av bygninger og familien Rabinowitz. Tidvis får leseren en forklaring av

begreper (for eksempel hva det vil si å «handle på krita», s. 48). Som voksen og suksessrik forretningsmann blir Rabinowitz beskrevet som stolt og snill, men også en arg konkurrent for andre butikkeiere. I enkelte sammenhenger tydeliggjør biografen at han ikke har en fullstendig innsikt i den biografertes liv: «Han må ha lest Hitlers *Min kamp*, som hadde kommet ut noen år tidligere, og der sto det mye om planene Hitler hadde» (s. 76). Flere anekdoter understreker Rabinowitz' personlighetstrekk og erfaringer, som hans første møter med norsk kultur. I en beskrivelse av hans første julefeiring i Norge på et hotell blir den unge Rabinowitz overveldet av de ukjente juletradisjonene, som å gi og få gaver:

Han hadde sett at det lå noe under treet, men skjønte ikke hvorfor. Én etter én ble gavene tatt fram, og plutselig hørte han navnet sitt: «Til Rabinowitz. Denne er til deg!» Rabinowitz ble overrasket, men smilte da han fikk gaven i hendene. «God jul!» sa han og pakket opp gaven, som inneholdt et par slips og noen lommeørklær. «Tusen takk» sa han og tok fram lommeboka si. «Hvor mye koster?» Alle rundt ham begynte å le. «Du skal ikke betale. Det er jo en gave», forklarte hotellvertinnen og viste at han skulle legge lommeboka tilbake i lomma igjen. (s. 29–30)

Anekdotene beskriver ikke bare hvordan Rabinowitz opplevde å komme til Norge, men også hans evne til å tilpasse seg den nye kulturen.

Selv om framstillinga av den biograferte hovedsakelig er sympatisk, har biografen lagt til noen formuleringer som nyanserer personkarakteristikken: «Flere norske jøder syntes Rabinowitz gjorde en god innsats da han advarte mot nazismen, men mange mente at han gjorde for mye ut av det. Var det ikke bedre å bare holde seg i ro og satse på at alt gikk over?» (s. 89). Det retoriske spørsmålet understreker hvor modig Rabinowitz var, men at han samtidig satte seg selv og andre i fare. Like fullt snus denne litt forsiktige kritikken til å være hovedsakelig positiv når han beskrives som en viktig og engasjert samfunnsdebattant: «Men Rabinowitz klarte ikke å la være. Han mente det aldri var feil å skrive om urettferdighet, selv om det nå så ut til at krigen kunne komme til Norge også» (s. 91). At han nøt oppmerksomheten som suksessrik kjøpmann, blir kommentert flere ganger, både gjennom anekdoter (s. 62–65) og biografens egne konklusjoner («Han likte å vise at han var en storkar» (s. 63)). Det kommer også til uttrykk på biografiens mange fotografier der

den biograferte poserer sammen med sine dyre biler eller fasjonabelt antrukne familiemedlemmer.

Fotografiene og kartene som navigasjonsverktøy for den unge leseren

Biografiens bilder fungerer som både informative og estetiske innslag. Illustrasjonene avbilder i mange sammenhenger ett eller flere familiemedlemmer, som forteller oss hvordan de så ut, og hvordan de ønsket å framstå (for eksempel s. 8, 71, 94). Fotografier av byer, butikker og personer minner leseren på at stedene og personene faktisk har eksistert. At flere av fotografiene synes å være hentet fra et fotoalbum, forsterker inntrykket av autentisitet og gir en fornemmelse av at biografen har hatt direkte tilgang til familien Rabinowitz' private fotoalbum. At bildene har en undertekst som ligner håndskrift, gir bildene et personlig «avtrykk» etter familien. Samtidig representerer fotografiene det forgangne, noe avsluttet, et slags nostalgisk pust, og biografien gir dem nytt liv.

Bildene av Rabinowitz på flukt fra nazistene gir derimot ikke inntrykk av nostalgi. Fotografiene har fått et skinn av brunt og er avrundet i hjørnene, og de har en bakgrunn som også er brun. Skrifta under bildene har samme font som ellers. På fotografiene er ikke Rabinowitz lenger en sentral aktør i norsk næringsliv, men et offer på flukt fra fienden. På enkelte sider finner vi fotografier som synes å være hentet fra andre kilder, som for eksempel aviser (s. 118, 126, 129), og disse har fått buede kanter og en svart bakgrunn. Portrettene dokumenterer historiske situasjoner som utgjør en trussel for norske jøder (tyske soldater, fengsel, konsentrasjonsleir, aksjoner mot jøder etc.). De øvrige fotografiene av Rabinowitz' leserinnlegg i lokale aviser, dødsattesten fra Sachsenhausen, brevene til Nasjonal Samling, omslaget til boka *Verdensfreden og vi*, karikaturen av ham i det nasjonale tidsskriftet «Gneisten», reklamer fra aviser og firmaets logo styrker inntrykket av at dette faktisk har skjedd. Samtidig blir det tydeligere for leseren hva slags kilder biografen har brukt.

Men det er ikke bare fotografiene og illustrasjonene som navigerer leseren inn i den historiske konteksten og den biografertes liv og virke. Det samme gjør tidslinja (s. 131–132) og kartene som er representert flere steder i biografien (s. 20, 36–37, 74 og 116). Kart i barnelitteraturen inviterer til både sanselige og informative leseropplevelser, som for eksempel referanser til karakterenes liv: «Det kan være avmerking av hjemmet deres, vennenes hjem og andre

viktige bygninger eller landemerker av betydning – enten for framdriften i fortellinga eller for framstillinga av de litterære karakterenes identitet» (Goga, 2015, s. 12). I tillegg uttrykker kartene en oppfatning om verden. Felles for de kartene som leseren møter i denne biografien, er at de orienterer om den biografertes samtid og hans bevegelser. Kartene viser først og fremst Rabinowitz' reisevei fra Polen til Norge (s. 20), Haugesund by fra perioden 1901–1938 (s. 36–37), hans butikker i Haugesund, Stavanger, Egersund og Kristiansand (s. 74) og nazistenes okkupasjonsområder i Norge, Danmark og Nederland (s. 116). Kartene er altså konstituerende for biografens historiske handling og den biografertes liv. Det er få kartografiske elementer på kartene (som fjellformasjoner, vegetasjon, målestokk, kompassroser etc.), og størrelsen og avstanden mellom ulike punkter og land er heller ikke alltid proporsjonalt korrekte. I stedet er fartøyer og bygninger tydeliggjort, og hakekorset på ett av kartene informerer om okkupasjonsmaktens plassering. Tre av kartene er orientert mot nord, mens bykartet mangler et slikt orienteringspunkt. Stiplete prikker tydeliggjør for leseren Rabinowitz' reiser og tyskernes bevegelser, noe som bidrar til at leserens blikk kan flytte seg i takt med handlingen i boka. Samtidig er leseren fri til å foreta seg egne indre reiser. Kartene bidrar med informasjon og representerer orienteringspunkter for leseren, men de er like mye et visuelt bidrag som skaper variasjon og gir leseren en følelse av hvor stor okkupasjonsmakten var.

Biografiens didaktiske potensial

At biografien har kvaliteter som gir den et stort didaktisk potensial, har blitt oversett i forskningsøyemed (Goga, 2015; Vie, 2020). Imidlertid er det enkelte studier som peker på biografens potensial til å synliggjøre marginaliserte grupper i samfunnet og de utfordringene som de har møtt. Amanda E. Vickery og Noreen N. Rodriguez (2021) understreker at få svarte amerikanske kvinner har blitt løftet fram som sentrale i kampen om rettigheter, og at deres manglende tilstedeværelse i barne- og ungdomsbiografier er påfallende.⁶ Det samme gjelder

6 Haight og Boreyance minner om at barne- og ungdomsbiografier om kvinner kan i mange tilfeller korrigerer «(...) misconceptions regarding the leadership potential of women» (Haight & Boryenace, 2019, s. 9).

minoritetsgrupper som samer, kvener, kvinner med innvandrerbakgrunn, mennesker med handikap, skeive og transpersoner. Det er imidlertid en viss fare for at marginaliserte skikkelser framstilles som ofre i stedet for å bli beskrevet ut fra det vedkommende har oppnådd, noe som forsterker de sosiale forskjellene (Kunze, 2013, s. 306).⁷ Det er ikke tilfelle i biografien om Rabinowitz. Hans karriere som forretningsmann og innbitt motstander av nazistenes politikk er framtrødende i biografien, ikke hans endelige skjebne som tyskernes fange. Biografier som denne kan få unge lesere til å reflektere over fortidige hendelser og utfordre dem til å «question past injustices and work toward a better future» (Eaton, 2006, s. 3). Barne- og ungdomsbiografier aktualiserer enkeltmenneskers kamp for å overleve og det å finne sin plass i samfunnet også i vår egen tid, og de har ifølge Kate Douglas (2023) et potensial til å kunne tematisere problemstillinger som oppleves som relevante og viktige: «Biographies for children create a space for education, historical revision and an overt respect for diverse lives» (s. 193). Å lese biografier muliggjør samtaler som viser diversitet på ulike nivåer, og lar flere stemmer komme til orde.

Å lese og samtale om biografier kan også bidra til refleksjoner om makt over eget liv. De valgene man tar som ung, kan få konsekvenser for de valgene man gjør senere i livet, samtidig som biografier kan få fram hvordan det levde liv er påvirket av den sosiale og historiske konteksten (Temple et al., 2015, s. 284). I møte med biografier som handler om unge menneskers liv og ambisjoner, får leseren et innblikk i «how childhood is socially constructed, and how children negotiate their own identities around these constructions» (Douglas, 2023, s. 44). Det gjelder særlig biografier om nålevende, unge skikkelser, som for eksempel Greta Thunberg (for eksempel Camerini, 2019; Jina & Braun, 2020; Vegara & Weckmann, 2020; Winters, 2019), som til tross for sin unge alder har hatt stor innflytelse i offentligheten. Biografiene om Thunberg insisterer på at miljøvern er viktig, og at et enkelt menneske kan gjøre en forskjell. De signaliserer også at barn og unges stemmer har verdi: «Although youth participation and activism is not new, what is new is that adults are starting to grant greater respect to the power of children's» (Todres, 2020, s. 32). Dermed synliggjøres unge menneskers stemmer og barn og unges kamp for å bli hørt.

7 Ifølge Kunze domineres flere Helen Keller-biografier av en slik framstilling.

Samtidig kan samtaler om det å lese biografier skape økt sjangerbevissthet og det å lese kritisk. I Vestbøs biografi kan leseren studere hvilke litterære grep biografen har anvendt når kildene ikke strekker til, og dette kommer blant annet til uttrykk i etterordet: «Jeg fant ingen dagbøker eller lignende som kunne hjelpe meg med å vite hva Rabinowitz hadde tenkt eller sagt i forskjellige situasjoner. De fleste samtaler i denne boka er derfor oppdiktet» (s. 136). Biografens anvendelse av sentrale kilder, være seg intervjuer, rettsdokumenter og adressekort, skoleprotokoller, skattelister og en rekke andre dokumenter, utvider leserens perspektiv om hva det vil si å biografere. Den endelige gjengivelsen vil likevel være farget av biografens oppfatning av den biograferte. Gjennom å lese biografier kan leseren utfordres til å kombinere, organisere og vurdere informasjonen om den biograferte og å kunne «overvåke ulike framstillingsformer og ikke minst møtene mellom disse» (Goga, 2019, s. 7). Dermed blir det relevant å studere hvorvidt informasjonen om den biograferte er organisert kronologisk, taksonomisk eller organisk, hva slags leser teksten påkaller, og hvilke konsekvenser organiseringa får for leseropplevelsen.

På den ene siden er det et mål at ungdomsleseren engasjerer seg i den biografiske fortellinga, på den andre siden skal leseren ha en viss kritisk distanse til hvordan informasjonen presenteres, og være bevisst at hen ikke leser fiksjon. En slik posisjon muliggjøres ved hjelp av spørsmål som: Er framstillinga av den biograferte hovedsakelig sympatisk, eller er det sider ved den biograferte som gir et noe mer sammensatt bilde? Hvor troverdig er framstillinga? I neste omgang er det verdt å se nærmere på hvorvidt informasjonen og kildene som foreligger, kan forstås på ulike måter, og om leseren selv får ta stilling til den informasjonen som presenteres. Joe S. Sanders (2017, s. 47) understreker hvordan de biografiske framstillingene i større grad skjuler enn tydeliggjør at biografen ikke har all informasjon om den biograferte. Å dokumentere alt er verken mulig eller spesielt interessant, og biografen og illustratøren tar noen valg i sitt arbeid med å gjenfortelle et levd liv. At biografien er et resultat av tilgang til og utvalg av kilder, hvordan kildematerialet er anvendt og framstilt, gjør det relevant å studere biografien med et kritisk blick.

Kombinasjonen av sakpregede og informasjonstunge formuleringer og anekdoter sammen med visuelle innslag initierer estetiske erfaringer, forstått som meningsskapende og sanselige prosesser. Hans-Georg Gadamer (2001) estetikkbegrep knyttes til de fortolkningsprosesser som oppstår mellom kunstverket og publikum, prosesser som involverer publikums evner til forestillinger

og fortolkning. Ifølge Gadamer forstår vi et kunstnerisk uttrykk gjennom å sanse det, fornemme det og forstå det (s. 143). Med Gadamers kunstsyn in mente kan man si at det å lese biografier involverer opplevelse og refleksjon. Dette omhandler både de umiddelbare sanseerfaringene som oppstår under lesinga i møtet med verbaltekst og bilder, men også den refleksjonsprosessen som skapes i den mer analytiske tilnærminga til biografien. For å utforske elevenes estetiske erfaringer i møtet med ungdomsbiografier kan samtaler om biografens anekdoter og portretter være hensiktsmessig. Først og fremst handler det om å diskutere hva slags informasjon anekdoten innehar, og hva leserens sanseerfaring i møtet med portrettene bringer med seg i samtaler om hvem den biograferte var. Avtegner det seg et inntrykk av at alle sider ved den biograferte er beskrevet, eller er det opp til leseren å konkludere? På hvilken måte blir leseren tatt med inn i den biografertes samtid? Hva slags inntrykk etterlater anekdotene av den biograferte i kombinasjon med portrettene? Kan portrettene fortelle oss noe om den biografertes indre egenskaper, i tillegg til de ytre? Med andre ord: Har illustratøren lagt igjen noen «spor» som bringer oss nærmere en forståelse av hvem den biograferte var? Dette gir oss i neste omgang en anledning til å utforske og diskutere portrettene materialitet og virkelighetseffekt.

Avsluttende kommentarer

I denne artikkelen har jeg sett nærmere på hva det er som karakteriserer en ungdomsbiografi, og hvilket didaktisk potensial den har. Nyere barne- og ungdomsbiografier er både varierte og viktige for hvordan barn og unge forstår verden. Douglas beskriver nyere biografier for barn og unge og deres betydning på følgende måte: «In the late twentieth century, biographies for children had become an expansive and diverse genre characterized by diversity in representation, radical revisionist histories and inspirational education texts aimed at opening up children's worldview» (Douglas, 2023, s. 20). Samtidig reiser biografien spørsmål om hvem som *blir* biografert, og hvem som *bør* biografes. I norsk sammenheng finnes det få ungdomsbiografier som representerer mangfold. For eksempel er det få biografier som gjengir livet til markante skikkelser fra det skeive miljøet, minoritetsspråklige, kvinner, representanter fra den samiske og kvenske befolkningen og sentrale historiske

skikkelser med funksjonsnedsettelse. Biografien har et potensial til å kunne skape en større forståelse for ulike menneskers situasjoner og dilemmaer og røre ved etablerte forestillinger om et levd liv og hvem som det er verdt å huske i ettertida. Samtidig kan den utfordre etablerte oppfatninger om en skikkelses status. Biografier både representerer og bidrar til kulturelle endringer (Douglas, 2023). Ikke desto mindre er det viktig å minne om at biografien framstiller en mulig virkelighet blant mange andre, og at en viss kritisk tilnærming er nødvendig.

Referanser

- Barthes, R. (1980/2001). Det lyse rommet. Tanker om fotografiet. Pax forlag.
- Baugstø, L. (2013). *Camilla Collett, født Wergeland*. Cappelen Damm.
- Bjørlo, B. W. (2018). *Ord og bilder på vandring. Bildebøker som gjenskaper dikt og bildekunst*. [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Bergen.
- Camerini, V. (2019). *Greta's story: The Schoolgirl Who Went on Strike to Save the Planet*. Simon & Schuster.
- Douglas, K. (2023). *Children and biography. Reading and writing life stories*. Bloomsbury.
- Eaton, G. (2006). *Well-dressed role models. The portrayal of women in biographies for children*. The Scarecrow Press.
- Ewo, J. (2003). *Vil den virkelige William være så snill å reise seg?: William Shakespeare – et puslespill av en biografi*. Omnipax.
- Figueiredo, I. d. (2006). *Slipp meg: en bok om Henrik Ibsen*. Aschehoug.
- Figueiredo, I. d. (2008). *Støv: en bok om Henrik Wergeland*. Aschehoug.
- Fiore, M. d. & Hodnefeld, H. (2013). *Elefantmannen*. Cappelen Damm.
- Gadamer, H. G. (2001). *Estetikk og hermeneutikk*. Spartacus.
- Genette, G. (1997). *Paratexts: thresholds of interpretation*. Cambridge University Press.
- Goga, N. & Johansen, A. (2019). Pålitelig kunnskap, engasjerende språk. I *Sakprosa, 11* (3). 1–9. <https://doi.org/10.5617/sakprosa.6937>
- Goga, N. (2007). Roten til alt ondt: om biografier for barn og unge med utgangspunkt i «tilfellet Hitler». *Nedslag i børnelitteraturforskningen*, 8. Roskilde Universitetsforlag, 153–170.
- Goga, N. (2015). *Kart i barnelitteraturen*. Portal.
- Gossman, L. (2003). Anecdote and history. *History and Theory*, 42(2), 143–168. <https://doi.org/10.1111/1468-2303.00237>
- Gross, J. (2006). *The New Oxford book of literary anecdotes*. Oxford University Press.
- Haight, J. A. & Boryenace, V. C. (2019). Inspiring Young Girls' Civic Engagement with Biographies of Women. *Social studies and the young learner*, Vol.31 (4), 9–14.
- Hallberg, K. (1982). Litteraturvetenskapen och bilderbokforskningen. *Tidsskrift för litteraturvetenskap*, 3 (4).
- Jina, D. & Braun, P. (2020). *The Extraordinary Life of Greta Thunberg*. Puffin.
- Kunze, P. (2013). What we talk about when we talk about Helen Keller: Disabilities in children's biographies. *Children's Literature Association quarterly*, 38. 304–318.
- Larkin-Lieffers, P. (2010). Images of childhood and the implied reader in young children's information books. I *Literacy Vol. 44*. 76–82. <https://doi.org/10.1111/j.1741-4369.2010.00557.x>
- Nedregård, R. (2016). *Historien om Kleopatra*. Spartacus.
- Olin-Scheller, C. & Tengberg, M. (2012). «If it ain't true, then it's just a book!» The reading and teaching of fiction literature. *Journal of Research in Reading*, 35(2), 153–168. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9817.2010.01453.x>
- Sanders, J. S. (2018). *A Literature of Questions. Nonfiction for the Critical Child*. University of Minnesota Press.
- Slettan, S. (2014). *Ungdomslitteratur – ei innføring*. Cappelen Damm.

- Temple, C., Martinez, M. & Yokota, J. (2015). *Children's books in children's hands: A brief introduction to their literature*. Pearson.
- Todres, J. (2020). Children's Right to Participate: Insights from the Story of Malala. I Beek (Red.), *Literary Cultures and Twenty-First-Century Childhoods* (s. 25–40). Palgrave Macmillan.
- Vegara, S. & Weckmann, A. (2020). *Little People, Big Dreams: Greta Thunberg*. Quarto Publishing Group UK.
- Vestbø, A. (2014/2017). *Øverst på nazistenes liste: Historien om Moritz Rabinowitz*. Spartacus.
- Vickery, A. E. & Rodriguez, N. N. (2021). «A Woman Question and a Race Problem»: Attending to Intersectionality in Children's Literature. *Social studies, Vol.112* (2). Routledge. 57–62.
- Vie, I-K. (2020). *Nyere norske biografier for barn og unge. En studie av biografisjangeren og barn og unges møter med tre biografier*. [Doktorgradsavhandling]. Høgskolen i Innlandet.
- Winter, J. (2019). *Our House Is on Fire: Greta Thunberg's Call to Save the Planet*. Beach Lane Books.
- Zarnowski, M. (2003). *History Makers: A Questioning Approach to Reading and Writing Biographies*. Taylor & Francis Inc.